RELATIVSÆTNINGER

- *et lidt upåagtet tekstlingvistisk fænomen*

Henrik Jørgensen, Aarhus Universitet

1. Indledning

Da Dansk Sprognævn indførte det ny komma for godt 10 år siden, var et af de problemer som mange følte sig fanget i, at man skulle kunne skelne mellem parentetiske og bestemmende ledsætninger. Sådan som reglerne blev udformet i vejledningen, gjaldt de alle hovedtyper af ledsætninger; det var ikke nødvendigt at vide hvad relative ledsætninger er, for at benytte reglerne. Denne udformning har fordele, men den har også ulemper. Fordelen er at der ikke kræves stor teknisk viden om syntaks for at bruge kommareglerne. Ulempen er naturligvis at der ikke kan gives specifikke regler for hvad der betinger at kommaet skal sættes eller udelades ved de enkelte sætningstyper. Men dermed kommer forklaringerne på hvad f.eks. en bestemmende ledsætning er, ofte op på et meget abstrakt niveau - og dermed bliver reglerne svære at bruge, blot på en ganske anden måde end hvis de havde forudsat teknisk-analytisk viden.

Det interessante ved reglen om parentetisk og bestemmende sætning er at der dermed - måske for første gang i kommaets historie - indføres en tekstlingvistisk dimension i reglerne for kommateringen. Den tekstlingvistiske dimension består i at skellet mellem bestemmende og parentetisk relativsætning vedrører hvilken referentiel status der skal tilskrives det nominalled som relativsætningen er en del af. Eftersom nominalled igen typisk er rolleled med reference i forhold til konteksten, kommer den tekstlingvistiske (og pragmatiske) dimension ind ad den vej. Jeg vil gerne med denne afhandling diskutere de tekstlingvistiske dimensioner af kommateringen ved relativsætninger, dernæst diskutere grammatikaliseringen af de typer af relativsætninger som man kan skelne mellem, samt - nærmest som en finale - give eksempler på hvordan mening fortsat er et vigtigt parameter i forbindelse med relativsætninger.

2. Typer af relativsætninger, tekstligt, semantisk og grammatisk

Relativsætninger er (i Diderichsens forstand) beskrivende underled til nominalled. Fællesmængden af grammatisk teori har i de senere år hældet stærkt til at opfatte det traditionelle begreb 'nominalled' som opbygget omkring referencen, dvs. med artiklen som kerne, og ikke med nominalstammen, et synspunkt som jeg har set allerede i Sonesson 1974. Der er mange semantiske, tekstlingvistiske og pragmatiske problemer der falder på plads hvis man vælger denne løsning, og konsekvensen for en forståelse af relativsætningerne er at denne kategori af ledsætninger må forstås i forhold til referencen. Nærmere bestemt er forholdet sådan at de bestemmende relativsætninger har en støttende funktion i forbindelse med referencen. Denne støttende funktion har to særskilte former: enten etablerer relativsætningen en forbindelse tilbage til en situationelt bekendt antecedent, eller også ekspanderer relativsætningen et nominalled indtil man når frem til det specifikke træk der udgør det fokuserede element (meddelelsen). Jeg betegner disse former som hhv. den *anaforikstøttende* og den *fokusorienterede* funktion.[1]

---

[1] Tak til Ole Togeby, som jeg har diskuteret denne distinktion med.

2.1. De to typer af bestemmende relativsætninger

Eksempler på den første type, den anaforikstøttende, er f.eks. de to understregede i denne passage (jeg understreger fællesleddet plus ledsætningen):

1. Her skiltes vore veje efter en stund, og det var vist meget heldigt, for ud over de emner, vi allerede havde gennemdrøftet saa intenst sammen, baade i teori og praksis, følte jeg, at vi ikke havde mange interesser fælles - og hvad den, vi delte, angaar, havde jeg en instinktiv fornemmelse af, at Hommy ville være istand til at videredyrke den alene paa bedste maade og ret hurtigt komme over sorgen ved tabet af mig.[2]

Den anaforiske betydning er evident her, men relativsætningerne er alligevel nødvendige for at sikre identiteten. Uden dem ville referencens præcise identitet være uigennemskuelig.

Eksempler på den anden type, den fokusorienterede (understregning som før):

2. Specielt, naar man flyver, ved man ikke, om man dumper ned et eller andet *%$+** sted, hvor man enten ikke maa drikke før midnat eller efter midnat, eller kun staaende eller liggende, men ikke siddende.[3]

I dette tilfælde indeholder relativsætningen der indledes med *hvor*, de egenskaber ved det eventuelle landingssted som gør stedet uegnet for inkarnerede venner af de våde varer, og fokus findes derfor åbenbart her. Det samme gælder dette eksempel:

3. .. og jeg syntes, det var helt hyggeligt at møde en Amerikaner, der med saa stor beslutsomhed og fantasi nægtede at bøje sig for stats-partikularismen.[4]

Det er ikke nogen pointe i sig selv at møde en amerikaner i en bog der handler om en rejse til USA. Det er hans holdning til alkoholregulativerne i de forskellige stater der gør ham interessant for forfatteren af citatet.

2.2. Parentetiske relativsætninger

I modsætning til de bestemmende har de parentetiske relativsætninger ingenting med referencen at gøre. Det er ofte svært at påvise hvori den manglende sammenhæng består, men nogle eksempler kan alligevel vise det.

4. Udenfor rasede orkanen "Doris", der først rev mig omkuld og derefter lod sig til kende ved en helt fantastisk serie lyn og torden.

Orkanen Doris er i sig selv tilstrækkelig reference; det er kun meget marginalt at egennavne behøver at adskilles ved hjælp af beskrivende underled. Ledsætningen understøtter derfor ikke referencen da det der meddeles, ikke kan siges hverken at understøtte en identifikation (størrelsen er identificeret på relevant vis) eller at udgøre et fokus. Orkanen *raser*, og selv om

---

[2] Ringsted 1961 s. 174.

[3] Ringsted 1961 s. 172

[4] Ringsted 1961 s. 173

dens voldsomme fremfærd mod fortællerstemmen kan siges at udgøre en specifikation af denne rasens art og omfang, kan man ikke sige at indholdet er nødvendigt for relevansen af sætningen. Verbet *rasede* er fokus i sig selv, og den parentetiske relativsætnings to finitte verber angiver nogle narrative momenter som fører tekstens fortælling videre. Dette er faktisk en ganske almindelig effekt af de parentetiske relativsætninger.

De to næste eksempler på parentetiske relativsætninger er hentet i en meget tidlig dansk tekst, nemlig et legendefragment fra 1300-tallet. De er interessante på flere niveauer: dels med henblik på at karakterisere hvilke funktioner de parentetiske relativsætninger har, dels for at karakterisere typiske kontekster for parentetiske relativsætninger. Uanset deres høje alder er der næppe noget der ville forstyrre voldsomt hvis teksterne havde foreligget i moderne sprogdragt; i begge tilfælde er de typiske for kontekster der sagtens ville have kunnet eksisteret endnu.

Erik Hansen (2001 s. 103 og fn. 7) hævder at parentetisk relativsætning er et litterært og skriftsprogligt træk. Det er næppe fuldt ud korrekt, som man vil se af eksemplerne. Begge eksempler er replikker der lægges i munden på den lidende protagonistinde Skt. Kristine i denne (i øvrigt stedvis overvættes ulækre) tekst, og uanset at de ikke kan opfattes som genuint talesprog, bevæger de sig alligevel inden for en sfære som man kunne kalde stiliseret mundtlighed.

5. ser thu æi thæt <u>thinæ afguthæ thær thu hethrær</u> haui ængi craft oc the orkæ æi at giuæ thæm styrc at pine mic
(“Ser du ikke at dine afguder, som du hædrer, ingen kraft har og de er ikke i stand til at give styrke til dem til at pine mig?”)

Referencen til afguderne med det possessive pronomen som bestemmer på nominalet er tilstrækkelig, og ledsætningen fører ikke frem til fokus, da det ligger på det negerede verballed med objekt. Ledsætningen må altså være parentetisk. Dens funktion er i dette tilfælde entydigt retorisk-polemisk: uanset faderens hæder er afguderne uden styrke i forhold til den kristne gud.

6. Julianus undæ oc urenæ thu girndæthæs at ætæ <u>min tungæ thær ac sculdæ guth mæth louæ</u>
(“Onde og urene Julianus, du ville gerne spise min tunge som jeg skulle love Gud med.”)

Situationen i (6) er den at helgeninden af bødlen har fået sin tunge skåret af, og derpå har hun kastet den i ansigtet på dommeren Julianus. I den situation ytrer hun den citerede hånlige replik (bemærkelsesværdigt nok uden tunge!). Også her er replikken polemisk: Julianus har i grunden ikke udvist kannibalske tilbøjeligheder; det er helgenindens egen opfindelse. Eftersom mennesker kun har én tunge (helgenindens talefærdighed i situationen retfærdiggør ikke den antagelse at hun ved et mirakel skulle have to), er referencen entydig uden relativsætningen, og dens polemiske funktion består i at antyde noget i retning af at Julianus gerne ville have spist den fordi den er beregnet til at love Gud med.

De to gammeldanske eksempler viser tydeligt hvordan de egenskaber ved nominalet som den parentetiske relativsætning tilføjer, kan siges at være et brud på Grices kvantitetsmaksime. Der siges i begge tilfælde mere end umiddelbart relevant, og det er i konteksten klart at dette ‘mere’ har en ekstra effekt. Det bidrager til hvordan den talende positionerer sig i forhold til sin modtager, i begge tilfælde gennem en afvisende og foragtende holdning. Brugen i replikker antyder at spidsformuleret mundtlighed sagtens kunne rumme

denne ledsætningstype.

3. Grammatikalisering af forskellige typer af relativsætninger

I moderne standarddansk er disse forskelle mellem typer af relativsætninger ikke grammatikaliserede. De almindelige markører *som* og *der* har nogle (velkendte) grammatiske og nogle (mindre kendte) stilistiske restriktioner, men i forhold til de distinktioner mellem indholdstyper som jeg har skiseret her, fordeler de sig stort set frit.

Sådanne gramatikaliseringer findes i andre sprog. Engelsk har f.eks. en skelnen mellem *that* og *what/which/who(m)* der som regel falder sammen med skellet 'bestemmende | parentetisk' Samme skelnen findes i (dele af) ældre nyhøjtysk[5], hvor *so* anvendes ved bestemmende relativsætninger, og *der/die/das* ved parentetiske, som det ses af følgende eksempler. De to første er anaforikstøttende:

7. So habe denen Armen Kirchen / und Gemeinen <u>mit der Wissenschafft / so GOtt mir hierin verliehen</u> / zu dienen nicht unterlassen können / bevorab / weil dergleichen Schrifften meines wissens im Drucke gar nicht vorhanden / da sie doch dem gemeinen Wesen sehr nützlich sind (...)

8. <u>Andere Exempel / so in Heil. Schrifft vielfältig verhanden</u> / sind allhier unmüglich zu erzehlen.

Disse eksempler er fokusorienterede; selvom konstituenten er diskontinuert i den første, må ledsætningen alligevel forstås som en semantisk underspecifikation til *wenig Leute*:

9. Nicht weniger ist offenbahr / daß von vielen Orthen Klage einläufft / wie die Kirchen und Gemeinen zum Theil durch den Orgelbau so übel verwahret / und hinter das Licht (weil <u>wenig Leute</u> sind / <u>so den Orgelbau verstehen</u>) geführet werden (...)

10. Auch was bey Verdüngniß eines neuen und <u>alten Wercks / so da zu *renoviren* vorfallen möchte</u> / nothwendig in acht zu nehmen sey /

- men de velkendte *der/die/das* kan forekomme ved bestemmende sætninger:

11. Was in *Musica Practica* durch den *Motum contrarium* vor seine /der natur zwar unbegreffliche / jedoch angenehmemliche / Veränderungen geschehen / wird <u>denen jenigen</u> wohl bekant seyn / <u>die solche Manier versuchet und darauf gesonnen haben</u>.

Parentetiske relativsætninger anvender andre konjunktionaler, f.eks. de klassiske pronominalrødder på *w*-:

12. Dieses haben auch <u>die weisen Heyden</u> erkennen können / <u>welche die *Musicam* ein Göttlich Werck genennet haben</u> / wie von dem *Pythagorâ, Platone, Socrate* und andern mehr gemeldet wird.

13. Denn so es zu dünne ausgearbeitet ist / kan eine solche Pfeiffe ohne Verletzung und

---

[5] Samtlige eksempler fra Werckmeister 1970.

Bäulen / welche sie im angreifen empfahet / nicht heraus genommen werden.

Werckmeisters sprogbrug ser ud til at være typisk for periodens skriftsprog, men det vil kræve en mere omfattende analyse at eftervise dette med fuld sikkerhed.

I danske dialekter findes der grammatikaliseringer ved relativsætninger der afviger temmelig kraftigt fra skriftsproget. Det ser ud til at i hvert fald en del af de ledsætninger der i sjællandske og københavnske dialekter bruger *og*, udtalt "å", som konjunktion, er af den type bestemmende relativ der fører frem mod et fokus[6]:

14. Her har jeg en Onkel og bor.

15. Prøjserne, de havde Vogne og kørte Tornystrene for dem.

Tilsvarende eksempler kan forekomme i 1700-tallets skriftsprog, her et eksempel der stammer fra Grønnegadeteatrets repertoire:

16. Der er ikke fortredeligere Ting til, end at lade see sin Kunst, i hvad det og er, for en Tosse og forstaar sig lisaameget derpaa som en Kyse-Soe.

Konjunktionalet kan også bruges ved kløvninger:

17. Der var en Mursvend og hade Omforandring a en Kælder ovre i Brolæggerstræde.

18. Der var mange og hed Aan (...)

Adverbialet i denne type kløvninger kan placere sig som i en ledsætning:

19. (...) der var en Herre og gerne ville tale med Herren!

-. men også som i en helsætning:

20. Der er en Herre derude og vil gerne tale med Fruen.

Det ser ikke ud til at man kan finde eksempler hvor dette konjunktional [*å*] bruges til at understøtte et anaforisk element. I den forstand foreligger der en grammatikalisering der trækker en grænse på et sted hvor traditionelt skriftsprog ikke skelner nær så tydeligt.

4. Typiske formuleringsproblemer ved relativsætninger

4.1. Udeladelse af relativkonjunktion

Udeladelse af relativkonjunktion kan ved flertydig reference få hele sætningen til at fremstå uklar. Problemet er at referencen fra ubestemte former ikke nødvendigvis kræver en udfyldning til fokus. Ledsætningens tilstedeværelse er derfor ikke nødvendig i helsætningen, og relativsætningen kan i de ekstreme tilfælde læses som en helsætning i sig selv.

I mit første eksempel er relativsætningen entydigt en ledsætning pga. ordstillingen,

---

[6] Eksemplerne er alle fra artiklen "og" i ODS, redigeret af Paul Diderichsen.

men alle umiddelbare relevanskrav er opfyldt uden dens tilstedeværelse, og pointen om hvem der eventuelt kunne have været ude på Helsingørmotorvejen med en betonklods, kan derfor tendere til at gå i stykker:

21. Ingen, og slet ikke han selv [Hans Engell, hj] glemmer den nat i februar 1997, da han på Helsingørmotorvejen kørte sin Mazda 626 ind i en betonklods, man godt kunne have mistænkt Per Stig Møller for at have slæbt hele vejen derop.[7]

Hvis ledsætningens tilstedeværelse havde været signaliseret tydeligere, f.eks. gennem formuleringen "...ind i *den* (min fremhævelse) betonklods, man godt kunne have mistænkt Per Stig Møller for at have slæbt hele vejen derop", havde stedet befordret sin pointe bedre.

Når ledstillingen ikke afslører relativsætningen som ledsætning, og når relevanskravet ikke evident er krænket med den ubestemte form alene, bliver sammenhængen af og til ret uklar:

22. Ekstra Bladet er måske stadig en avis, selv Anders Fogh frygter.

For ganske mange af os giver det mening nok i sig selv at diskutere om Ekstra Bladet er en avis i henhold til en eller anden (evt. stipulativ) definition, og dermed er teksten foran kommaet potentielt en meddelelse med relevans i sig selv, dvs. ledsætningen er ikke evident nødvendig for at nå frem til en meddelelse. Relativsætningens pointe, at den specifikke egenskab ved Ekstra Bladet som avis er at Anders Fogh frygter den, er derfor dårligt forberedt foran kommaet og kan hurtigt gå tabt. I dette såvel som i det forrige tilfælde var læserne faktisk væsentligt bedre tjent med nyt komma hvor meningen ville fremstå krystalklart. Alternativt kunne stedet have været gjort klarere for den læsende ved at indføje det fakultative *som*. Det ville de færreste have gjort mundtligt, og det havde der pga. prosodien ikke været problemer ved; den fortsatte faldende intonation gennem relativsætningen havde klart vist at den hører til i sammenhæng med den forangående helsætning. Den slags klare signaler mangler imidlertid i skriftsproget, og et komma, der jo både kan markere en sammenhæng og en adskillelse, er i virkeligheden komplet værdiløst som tegn på steder som dette: ingenting siger om det er den adskillende eller den sammenbindende funktion af kommaet der skal anvendes i den givne sammenhæng.

23. Det skal nok være en moderne form for ytringsfrihed, Engell praktiserer, når han lukker en journalist ude...[8]

I den slags tilfælde opdager man først at der åbenbart skal være en sammenhæng når man får talt på (det der viser sig at være) relativsætningens obligatoriske led og kan fastslå at der mangler ét, nemlig fællesleddet. Igen kan man se hvordan det ubestemte nominalled i sig selv sagtens kunne indfri alle lokale relevanskrav, sådan at det efterfølgende ledsætningskompleks spontant kan tages for en ny ytringshandling med egen relevans.

4.2. Diffus tilslutning

---

[7] Morten Sabroe. *Politiken* 12.2.2004, del II.

[8] Begge fra Morten Sabroe i *Politiken* 12.2.2004, del II.

Der kan være flere efterstillede beskrivende led i en nominalgruppe, og da sådanne efterstillede led i sig selv ofte består af præposition + substantiv, er det nærliggende at der går kuk i hvor relativsætningen skal placeres:

24. Folk kan komme ind i butikken og aflevere ting til børn som de ikke længere har brug for.[9]

25. Det kan formentlig være det formidlingscenter om landbrug, natur og skovbrug rettet mod børn, som er under opbygning i svinestalden.[10]

Der er journalister der har held til at forsynde sig to gange i den samme sætning:

26. Kronprins Frederik og Mary Donaldson får en opvisning af forsvaret, der vil overgå den store parade for tidligere forsvarschef, der aldrig blev til noget.[11]

I alle disse tilfælde er der en slags hjælp at hente i de semantiske selektionsregler. 'Børn' er normalt ikke noget 'man har brug for'; i hvert fald regnes det for lidt upassende at ytre sig på den måde. 'Børn' er normalt heller ikke 'under opbygning', og da slet ikke 'i en svinestald', selv om visse kvindefjendske kredse - eksempelvis kirken i middelalderen - måske nok kunne finde på at bruge sådanne udtryk metaforisk om graviditeten. Når eksemplerne alligevel ikke uden videre kan korrigeres, skyldes det at de mishandlede selektionsregler ikke er ganske vandtætte: der kan mageligt tænkes folk med den kyniske holdning til børn som impliceres af formuleringen i (24). Forstyrrelsen af meningen i (25) er ikke større end at konteksten rent faktisk giver en enkel og opfattelig, men stadig dybt absurd mening.

I (26) er der lagt gift ud i form af verbet *vil* der - stik imod sammenhængen - støtter en destruktiv læsning af stedet: et 'forsvar' består af mennesker der kan 'ville' noget intentionelt; det gør en 'opvisning' ikke. Det må forblive en påstand at vi foretrækker en volitiv læsning af et *vil* frem for en epistemisk; det falder uden for emnet. Under denne antagelse bliver det imidlertid yderligere plausibelt at antage at relativsætningen knytter sig til *forsvaret* snarere end *opvisning*, selv om det faktisk er det sidste der er tilfældet. Det er formentlig kun ekstern viden om den nyeste Danmarkshistorie der kan hjælpe i denne sammenhæng; verbet *overgå* passer lige godt ind i en transitiv som i en sammenlignende funktion. Forsvarschefen der ikke blev til noget, er unægtelig også højst plausibel, selv om man - igen i lyset af de faktiske informationer - nok trods alt har nemmest ved at opfatte den anden relativsætning som knyttet til *parade* frem for det substantiv der står umiddelbart foran.

4.3. Manglende efterfølgende kommatering

Der er næppe nogen type af ledsætning der er beskyttet særligt mod at mangle sit slutkomma. Dette problem er således ikke specifikt for relativsætninger. Helsætningsniveauets sidste led tilfalder på denne måde ledsætningen, og resultatet kan blive temmelig underholdende:

27. Politiet valgte at tilkalde Rullemarie, der kan demontere bomber og hunde fra Farum

---

[9] Fyens Stiftstidende, cit. efter Politiken ("Oh Danmark"), dato ej noteret.

[10] Fyns Amts Avis cit. efter Politiken ("Oh Danmark") 4.1.2004.

[11] Berlingske Tidende cit. efter Weekendavisen 25.6.2004 del 2 s. 12.

Kaserne[12]

- men ikke sjældent er resultatet blot ganske almindeligt:

28. Det har haft en lige så markant indvirkning på den måde, man anvender arealerne på og dermed på landskabets udseende.[13]

5. Afslutning

Relativsætningerne er et lille, interessant hjørne hvor et klassisk grammatisk problemfelt støder ind i problemer vedrørende semantik og tekststrukturering. De mange landvindinger der er kommet til inden for disse teorifelter inden for de sidste 30 år, og som få herhjemme behersker så grundigt og indsigtsfuldt som dagens fødselar, viser sig at kunne få nogle klassiske problemer til at træde klarere frem og gøre rede for nogle strukturer som klassiske grammatiske beskrivelser kun kunne forholde sig ret tåget til. Det er altid rart at blive klogere, og det bliver man i Peter Widells selskab.

Litteraturliste

Primær litteratur:

Vivian Etting (red.): *På opdagelse i Kulturlandskabet*. København: Gyldendal 1995 s. 154.

Henrik V. Ringsted: *En duft af Amerika*. København: Thaning og Appel 1961.

Andreas Werckmeister: *Erweiterte und verbesserte Orgel-Probe*, Quedlinburg 1698, cit efter facsimileudg. Bärenreiter: Kassel 1970.

Sekundær litteratur:

Hansen, Erik: *Glæden ved grammatik*. København: Hans Reitzels Forlag 2001.

Sonesson, Göran: Om några sätt att omkoppla en utsägelse. Ms. Lunds Universitet 1974.

---

[12] Forlæg ikke noteret, citeret efter Information 28.-29.7.2002

[13] Etting 1995 s. 154.